

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE NÜFUSUN CİNSİYET VE YAŞ YAPISI

Yrd. Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK*

Özet

Doğu Anadolu, insan hayatını olumsuz yönde etkileyen doğal çevre faktörlerinin varlığına bağlı olarak, çeşitli sosyal ve ekonomik göstergeler bakımından Türkiye'nin geri kalmış bir bölgesidir. İller düzeyinde bir takım farklılıklar olmakla birlikte, bölgede genellikle doğum oranları yüksek, eğitim ve sağlık hizmetleri yetersiz, istihdam olanakları ise aktif nüfusun taleplerine cevap vermekten uzaktır. Bölgenin en belirgin nüfus karakteristiği, yüksek seviyede seyreden doğumlar ve yirmili yaşlardan başlayarak bölge dışına gerçekleşen yoğun göçlerdir. Ulusal bir sorun olarak ortaya çıkan bu nüfus değişkenliği, nüfus politikalarını giderek daha da önemli hale getirmektedir.

Çalışmamızda bölgeye yönelik nüfus projeksiyonlarının belirlenmesi ve uygulanabilmesini kolaylaştıracak, nüfusun cinsiyet ve yaş yapılanması iller ve yerleşmeler düzeyinde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, bölgenin nüfus yapısı bakımından gerek aşağı, gerekse yukarı yaş gruplarında çeşitli sosyoekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Anadolu, nüfus, cinsiyet, yaş.*

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Abstract

The Eastern Anatolia is an underdeveloped region in terms of various social and economic needs, results from the environmental factors being effect negatively on the human life in Turkey. Although there are some differences considering the provinces levels, the fertility level is high generally and the health and education services are inadequate and the possibility of the employment is not close the active population needs. The most clarity characteristics of the population are the high fertility levels and the intensive migrations from out of the region for the 20 years old. The population politics have been getting important since the population variety is the national problem.

In our study, it was investigated the sex and age structure of the population by provinces and localities will be easier the determination of the population projections and applications related to the region. From the obtained results, it is understood that the region in the point of view of the population structure in the both of low ages and high ages displays the existence of the various socioeconomic problems.

Key words: *Eastern Anatolia, population, sex, age.*

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE NÜFUSUN CİNSİYET VE YAŞ YAPISI

The Sex and Age Structure of the Population in the Eastern Anatolia Region

1. Giriş

Bir ülke nüfusunun cinsiyet yapısı, yıllar itibariyle değişebildiği gibi, bu yapı o ülkenin bölgeleri arasında da çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir. Cinsiyet özellikleri incelenen bir bölge veya ülkenin sosyal kimliği ortaya çıkmakta ve yine aynı alanın beşeri ve ekonomik yapısı belirlenmektedir¹.

Üretim, tüketim ve çevre ilişkilerinde nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımının önemi büyüktür. Her şeyden önce yetişkinlerin tüketimi ile çocukların tüketimi hem nitelik hem de nicelik olarak farklılıklar gösterir². Bir yerdeki 100 veya 1000 kadına düşen erkek sayısı olarak tanımlanan cinsiyet oranı, doğum ve ölümler, göçler, çevre koşulları ve diğer sosyoekonomik yapılanmaya bağlı olarak belirmektedir. Benzer şartlara göre şekillenen nüfusun yaş yapısı da bir yerdeki nüfusun çeşitli yaş gruplarına göre dağılımını ifade eder³. Belirli bir yerleşim yerinde özellikle göç ve ölüm gibi demografik olaylar, cinsiyete göre farklı bir yapı göstermiyorsa kadın ve erkek nüfusun aynı büyüklükte olması beklenir. Ancak göç olgusunun çok yoğun olduğu Türkiye’de kısa mesafelerde bile hem cinsiyet hem de yaş yapılanmasında belirgin farklar ortaya çıkmaktadır.

Her hangi bir alandaki nüfusun belirli yaş aralıkları itibariyle gösterdiği dağılım şekli olan yaş yapısı⁴, nüfusun miktarı ve cinsellik oranı yanında çeşitli yaş gruplarının ve her yaş grubuna dağılmış nüfus miktarının bilinmesi, özellikle çalışabilir ve faal nüfus olarak adlandırılan 15-64 yaş arasındaki nüfus miktarlarının işgücü kapasitesi, gıda ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyaç, aile tipleri doğum ve ölüm oranları, nüfusun dinamiklik ve ortalama ömrü ile son olarak mekânda yaşanan göçleri algulamak bakımından son derece önemlidir⁵. Özellikle sosyal ve ekonomik amaçlı planlamalarda stratejilerin isabetli seçilebilmesi bakımından nüfusun yaş yapısının analiz edilmesi nüfusun miktarı kadar önemlidir⁶.

Bir ülke veya bölgenin yaş yapısı, demografik, askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan farklı yorumlara temel teşkil eder. Doğumlar, doğum yapabileceklerin oranı, ekonomik bakımdan faal olabilecekler, askeri bakımdan insan gücü kaynakları, ülkenin uluslararası boyuttaki önemi, nüfusun miktarı ve yaş yapısı ile yakından ilgilidir. Yine nüfusun yaş yapısı ihtiyaçların büyüklüğü, tüketim hacmi ve kalıbını etkileyici bir unsurdur⁷.

Genel bir kaide olarak az gelişmiş ülke veya bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğu gençlerden oluşmakta, yaşlı nüfusun oranı düşmektedir. Buna karşılık gelişmiş bir nüfus yapılanmasında doğurganlığın düşük olması nedeniyle üst yaş gruplarının toplam nüfus içerisindeki payı artmaktadır.

Bir ülkenin veya herhangi bir yerin nüfusunun yaş yapısının belirlenmesi ve izlenmesi, planlama açısından büyük değer ifade eder. Çocuk sayısına bakarak bu çocuklara sağlıklı büyüme, iyi beslenme ve kaliteli eğitim alma ortamları hazırlamak, yetişkin miktarına göre onlara meslek ve mesleki eğitim kazandırma, istihdam alanları yaratma ve evlilikten sonra doğan konut ihtiyacını giderme çabasında olma, fiziksel ve ruhsal gerileme dönemini yaşayan yaşlıların nüfustaki payları ve sayılarını dikkate alarak bu insanların sağlık ve bakım sorunlarını çözümü için yapılacak işler arasındadır⁸.

Nüfusun cinsiyet ve yaş yapısını belirlemek amacıyla hazırlanan nüfus piramitleri, ülke ya da bölgelerin nüfus özellikleri ve nüfus hareketleri hakkında bilgi verir ve aynı zamanda değerlendirme yapma olanağı sağlar. *“Hatta nüfusun yaş ve cinsiyet yapısını bir arada gösteren piramitlerin alanın demografik yapısı yanında, bir dereceye kadar sosyoekonomik tarihi hakkında da bilgi verdiği kabul edilir. Genel olarak geniş bir piramit kaidesi hızlı bir nüfus artışı ve doğumlarla ilgilidir. Eğer piramit her yaş grubunda giderek daha az nüfus göstererek yükseliyor, yani piramide benzer bir şekil alıyorsa ideal bir nüfus yapısını gösteriyor demektir”⁹*. Bundan başka piramidin tabanındaki belirgin bir daralma ve üst kısımda genişleme, bölgede yaşlı nüfusun arttığını ve buna bağlı olarak doğum oranlarının düştüğünü göstermektedir. Yine piramitteki kadın erkek oranları, bölgede

göçlere katılan nüfusun cinsiyet durumu yanında, cinsiyete göre ortalama insan ömrü hakkında da bilgi verir.

Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısını belirlemek amacıyla D.İ.E. nin 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından yararlanılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ile aynı bölge içerisinde kalan yerleşmelerin sınırlarının çakışması sorunu bir kenara bırakılarak bölgedeki 14 ilin toplam nüfusu çalışmamızda göz önünde bulundurulmuştur¹⁰. Nüfusun yaş yapısı 0-14, 15-64, 65+ şeklindeki *geniş aralıklı gruplandırma* ve 0-4, 5-9, 10-14, 55-59, 60-64, 65-69..... şeklinde *dar aralıklı gruplandırma*¹¹ ya göre tasnif edilmiş, nüfusun cins ve yaş yapısının daha anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla nüfus piramitleri hazırlanmıştır.

Dar aralıklı gruplandırmada nüfusun hemen her yaş aralığına ait değerlendirme yapma olanağının yanında, geniş aralıklı gruplandırmada ise nüfusun faal ve bağımlılık durumu daha rahat ve anlaşılır olarak ortaya konulmaktadır. Nitekim geniş aralıklı gruplandırmada 15-64 yaş dilimleri arasındaki nüfus *faal* veya *çalışabilir*, diğer iki yaş dilimi (0-14, 65 ve üzeri) arasındaki nüfus ise *çalışmayan* ya da *bağımlı* nüfus olarak kabul edilir¹².

Çalışmamızın konusunu oluşturan Doğu Anadolu, Türkiye'nin en yüksek ve engebeli bölgesidir. Kuzey Anadolu dağları ile Toros sistemlerinin kuzey-güney doğrultusunda devamlılık oluşturduğu bölgede, çevresine göre düşük yükselteli ve düzlük alanlar yer yer ortaya çıkmaktadır. Ortalama yükselti 1500 metrenin üzerinde olup, ülkemizin hem kıvrım, hem de volkanik kökenli dağlarının en yüksekleri yine bu bölgede yer alır (Buzul dağı 4135 m, Ağrı dağı 5137 m). Kabaca doğu-batı yönünde uzanış gösteren kıvrım dağları arasına yerleşmiş olan akarsular aşındırma-biriktirme yaparak derin vadiler ve ovalar meydana getirmiştir. Bölgede nüfus, yerleşme ve ekonomik hayatın özellikle genişleyen akarsu vadileri ile büyük ölçüde paralellik gösterdiği dikkati çeker.

Bölgenin iklim özellikleri daha çok jeomorfolojik yapıya göre şekillenmiştir. Karasallığın çok şiddetli hissedildiği bölgede yükseklik, iklim elemanlarının belirmesinde en etkili faktör durumundadır. Ortalama sıcaklık 13 °C (Malatya) ile 3 °C (Sarıkamış); ortalama yağış ise yaklaşık 250-800

mm arasında değişir. Özellikle bölgede etkili olan donlu günlerin Erzurum'da olduğu gibi 150 günü geçmesi, önemli doğal çevre sorunlarından biridir.

Doğu Anadolu'nun fiziki coğrafya özellikleri, sosyoekonomik hayatın temel belirleyicisi durumundadır. Türkiye'de 2000 yılı sayım sonuçlarına göre 88 olan ortalama nüfus yoğunluğu Doğu Anadolu'da 37,6'dır. Bölgenin bütün illerindeki nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altında yer almakta olup, bu değer Kars'ta 17,5 ve Tunceli'de 12'ye kadar geriler. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 6.135.805 olan toplam bölge nüfusunun %51,9'u (3.183.897) erkek, %48,1'i (2.951.908) ise kadındır. Nüfusun %53,1'i (3.256.693) il ve ilçe merkezlerinde %46,7'si (2.879.112) ise köylerde yaşamaktadır. Bölgedeki toplam nüfusun %22'si ilçe merkezleri, %31'i ise il merkezlerinde yer almaktadır. Bölgedeki ilçe merkezlerinin çoğunlukla kırsal karakterli olduğu göz önüne alınırsa kırsal olarak kabul edeceğimiz nüfusun çok daha fazla olması beklenen bir durumdur. Aynı sayımda bu oran Türkiye geneli için %65 il ve ilçe merkezleri, %35 köyler şeklindedir. Türkiye'de genel olarak şehirsiz nüfus artarken, kırsal nüfusun payı her sayım devresinde azalmaktadır. Bu artma ve azalma hızı fiziki, ekonomik ve sosyal yapıya bağlı olarak bölgeler arasında farklılıklar gösterir¹³. Bu bakımdan Doğu Anadolu Bölgesinde şehirleşme süreci Türkiye geneline göre daha yavaş işlemektedir.

Bölgenin kırsal kesiminde nüfus kaybı, ilçe ve il merkezlerinde nüfus artışı yaşanır. 1990-2000 döneminde bölgedeki yıllık nüfus artışı %14 iken (Türkiye %18), bu artış oranı il ve ilçe merkezlerinde %36 ile Türkiye ortalamasının (%22) üzerinde, köylerde ise %6 ile Türkiye ortalamasının (%7) oldukça altındadır. Aynı devrede bölgedeki bütün illerin il ve ilçe merkezlerinde nüfus artışı gerçekleşirken, en yüksek değerler Van (%53), Hakkâri (%67), Ağrı (%46) ve Bitlis'te (%42) dir. Buna karşılık Malatya, Muş, Van ve Iğdır dışındaki bütün illerin köylerinde nüfus azalması söz konusudur. Bu devrede köy nüfusu en fazla azalan iller Tunceli (%74), Ardahan (%32) Bingöl (%21) dir.

Şehirleşmenin yeterince gelişmediği bölgede yerleşmeler sayıca fazla ancak az nüfusludur. Bunun yanında topografyanın da olumsuz etkileri, bölgedeki yerleşmelere hizmet götürmeyi güçleştirmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinin fizikî coğrafya özellikleri tarımsal aktivitenin sınırlı alanlarda, sınırlı çeşitte ve düşük kapasiteli gerçekleşmesine neden olmaktadır. Malatya, Elazığ, Erzincan ve Iğdır gibi yükseltisi az sulanabilen ovalar dışında, bölge daha çok hayvancılık potansiyeline sahiptir. Özellikle fiziki coğrafyadan kaynaklanan sorunlar sanayi, ticaret, turizm ve ulaşım gibi diğer ekonomik faaliyetlerin de geri kalmasına etki etmektedir.

Kapladığı alan bakımından Türkiye'nin en geniş bölgesi olan Doğu Anadolu hemen bütün ekonomik göstergeler bakımından en geri kalmış bölge durumundadır. Türkiye'deki gayri safi milli gelirin %4'ünü üreten bölgede kişi başına düşen gayri safi milli hasıla Türkiye ortalamasının yaklaşık %36'sı kadardır¹⁴.

Fiziki coğrafyanın sosyo-ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilediği Türkiye'nin ekonomik anlamda en geri kalmış bölgesi olan Doğu Anadolu, 1950'li yıllardan bu yana yoğun bir şekilde göç vermektedir. Bölge dışına yaşanan göçler yanında, bölge içerisinde köylerden il ve ilçe merkezlerine yönelen nüfus hareketliliği nüfusun çeşitli özelliklerini de etkilemektedir. Öncelikle nüfusun cinsiyet ve yaş yapısı sorun oluşturabilecek karaktere dönüşmektedir. Çalışmamızda Doğu Anadolu Bölgesinin cinsiyet ve yaş yapısı analiz edilerek, nüfusun sosyoekonomik yapısı ile ilgili sorunlar belirlenmiş, günümüz ölçüsünde ve geleceğe yönelik çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

2. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı:

Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun 2000 yılına ait cinsiyet ve yaş yapısına geçmeden önce, fikir vermesi bakımından ve karşılaştırma yapmak amacıyla Türkiye'nin toplam nüfusunun cinsiyet ve yaş yapısını incelemek faydalı olacaktır.

Türkiye toplam nüfusunun 2000 yılındaki yaş yapısına bakıldığında; 1980 yılından itibaren doğum oranlarının azalma eğiliminde olduğu

dolayısıyla 0-14 yaş grubundaki çocuk nüfusun payının giderek düştüğü anlaşılır. Ülkenin yaş yapısı değişmekte, sosyal ve ekonomik anlamda çeşitli sorunlara neden olan çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı azalmakta, 15-64 ve 65 üzeri yaş gruplarının payı artmaktadır. Yapılan nüfus projeksiyonlarında Türkiye nüfusunun yapısal olarak yaşlanma sürecine girdiği dolayısıyla yaşlı olarak kabul edilen 65 üzeri nüfusun hem sayı ve hem de oran olarak artacağı beklenmektedir. 2000 yılı itibariyle %5,7 olan bu grubun oranının 2020'li yıllarda %9'a çıkacağı tahmin edilmektedir¹⁵. Bu bakımdan nüfus içerisinde yaşlı nüfusun payı arttıkça önümüzdeki dönemde bu yaş grubuna yönelik sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkiye henüz genç ve dinamik nüfusa sahip bir ülke olup, özellikle istihdam sorunu nüfus üzerindeki baskısını sürdürmektedir.

Nüfusun yaş yapısını gösteren piramidin orta kısmındaki genişlik, ülkemizdeki çalışabilir nitelikteki nüfusun fazlalığını, üst kısmın darlığı ise Türkiye'deki ortalama insan ömrünün henüz ciddi bir yükselme eğilimine girmediğini gösterir. Bu açıdan Türkiye nüfusunun yaş yapısı itibariyle doğum oranlarının azaldığı, ortalama insan ömrünün yükselme eğiliminde olduğu gelişmekte olan ülke nüfus yapısından gelişmiş ülke nüfus yapısına doğru geçiş gösterdiği söylenebilir (Tablo 1, Şekil 1).

Aktif olmayan nüfusun aktif nüfusa oranı olan nüfusun bağımlılık oranı Türkiye'de giderek azalmaktadır. 1990 nüfus sayımında %64,6 olan bağımlılık oranı 2000 yılı nüfus sayımında %55,1'e kadar gerilemiştir. Bu azalışta en temel etken; 0-14 yaş grubunun azalması, özellikle doğum oranlarının giderek düşmesidir.

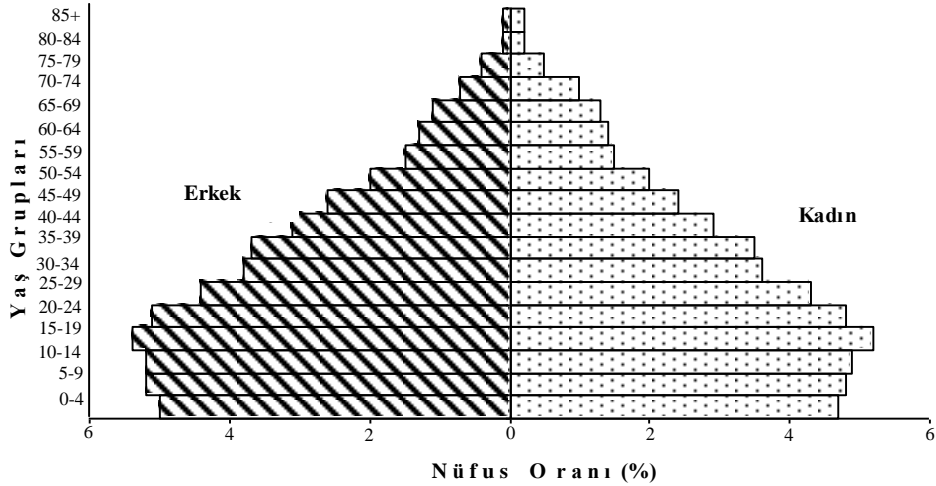
Türkiye nüfusu içerisinde erkek nüfus oranı %50,7 ile kadın nüfus oranından (%49,3) az da olsa yüksektir. 0-4 yaş grubundan itibaren başlayan erkek nüfus fazlalığı 25 yaş civarında eşitlenmekte, 50'li yaşlara kadar dengede giden kadın-erkek oranı, bu yaş grubundan sonra kadınların üstünlüğü ile devam etmektedir (Tablo 1, Şekil 1).

Tablo 1. Türkiye Nüfusunun Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	3 396 690	5.0	3 188 132	4.7	6 584 822	9.7
5-9	3 485 746	5.2	3 270 871	4.8	6 756 617	10.0
10-14	3 570 657	5.2	3 307 999	4.9	6 878 656	10.1
15-19	3 691 218	5.4	3 518 257	5.2	7 209 475	10.6
20-24	3 426 714	5.1	3 263 432	4.8	6 690 146	9.9
25-29	2 976 430	4.4	2 918 825	4.3	5 895 255	8.7
30-34	2 552 370	3.8	2 457 285	3.6	5 009 655	7.4
35-39	2 453 579	3.7	2 400 808	3.5	4 854 387	7.2
40-44	2 083 531	3.1	1 985 225	2.9	4 068 756	6.0
45-49	1 710 757	2.6	1 658 012	2.4	3 368 769	5.0
50-54	1 356 391	2.0	1 360 958	2.0	2 717 349	4.0
55-59	1 016 254	1.5	1 042 168	1.5	2 058 422	3.0
60-64	864 299	1.3	964 989	1.4	1 829 288	2.7
65-69	794 881	1.1	850 636	1.3	1 645 517	2.4
70-74	517 870	0.7	654 773	1.0	1 172 643	1.7
75-79	254 443	0.4	323 154	0.5	577 597	0.9
80-84	98 797	0.1	147 895	0.2	246 692	0.4
85+	83 572	0.1	132 928	0.2	216 500	0.3
Toplam	34 334 199	50.7	33 446 347	49.3	67 780 546	100.0

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu Bölgesinin toplam nüfusuna ait dar aralıklı nüfus piramidinde öncelikle Türkiye'den farklı olarak, doğum oranlarının belirgin bir azalma eğilimi içerisinde olmadığı dikkati çeker. Nitekim 1990 yılı itibariyle Türkiye'de %2,7 olan toplam doğum hızı bölgede %3,9'dur¹⁶. Bununla birlikte 0-4 yaş grubundaki kısmî daralma son yıllarda (1995 sonrası) bölge nüfusu içerisinde de doğum oranlarının azalma sürecine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Doğum oranlarındaki gerilemede bölge kırsalından il ve ilçe merkezlerine gerçekleşen yoğun göçlerin rolü büyüktür. Dolayısıyla şehirleşme süreci ile birlikte az da olsa doğumlarda azalma söz konusudur. Kırsal kesimdeki nüfus kaybı ve genç nüfusun göç hareketine katılmasının yanında, yaşlanan dolayısıyla doğurgan nüfus dışına çıkan nüfusun da giderek artmasına bağlı bu bölgede de doğum oranları azalma sürecine girmiş durumdadır. Bu bakımdan bölge nüfusu içerisinde kısmen sosyoekonomik yapıdaki düzelleme, kısmen de nüfusun yaş yapısına bağlı önümüzdeki devrelerde doğum oranlarının giderek daha da azalacağı düşünülebilir. Ancak Ağrı, Van, Bitlis ve Hakkâri gibi bölgenin güney ve doğusundaki illerde doğum oranları henüz oldukça yüksek düzeydedir (Hakkâri %7,4; Bitlis %5,9).

Şekil 1. Türkiye Nüfus Piramidi (2000)

Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun yaş yapısını gösteren nüfus piramidi tabandan tavana doğru daralan özelliği ile gelişmekte olan ülke veya bölgelerin nüfus piramidi yapısını göstermektedir (Tablo 3, Şekil 3).

Türkiye nüfusu içerisinde 0-14 yaş grubu toplam nüfusun %29,8'ini meydana getirirken, bu oran Doğu Anadolu'da %38,2'dir. Yine Türkiye genelinde %5,7 olan 65 ve üzeri yaş nüfusunun oranı bölgede %4,3'e gerilemektedir. Son olarak 15-64 yaş arası aktif nüfus Türkiye'de toplam nüfusun %64'5'ini, doğuda ise %57,5'ini meydana getirir (Tablo 2,3; Şekil 3). 1990 yılı itibariyle Doğu Anadolu nüfusunun %44,1'inin 0-14, %52,5'inin 15-64 ve %3,4'ünün 65 ve üzeri yaşta olduğu göz önüne alındığında¹⁷ bölge nüfusu içerisinde üst yaş grupları payının giderek artmakta olduğu anlaşılır. Bununla birlikte bölgede henüz varlığını koruyan sağlık sorunlarının yanında, çocuk nüfusun kalabalıklığına bağlı eğitim ve istihdam gibi sorunların da bir süre daha devam edeceği dolayısıyla göç olgusunun varlığını koruyacağı anlaşılır.

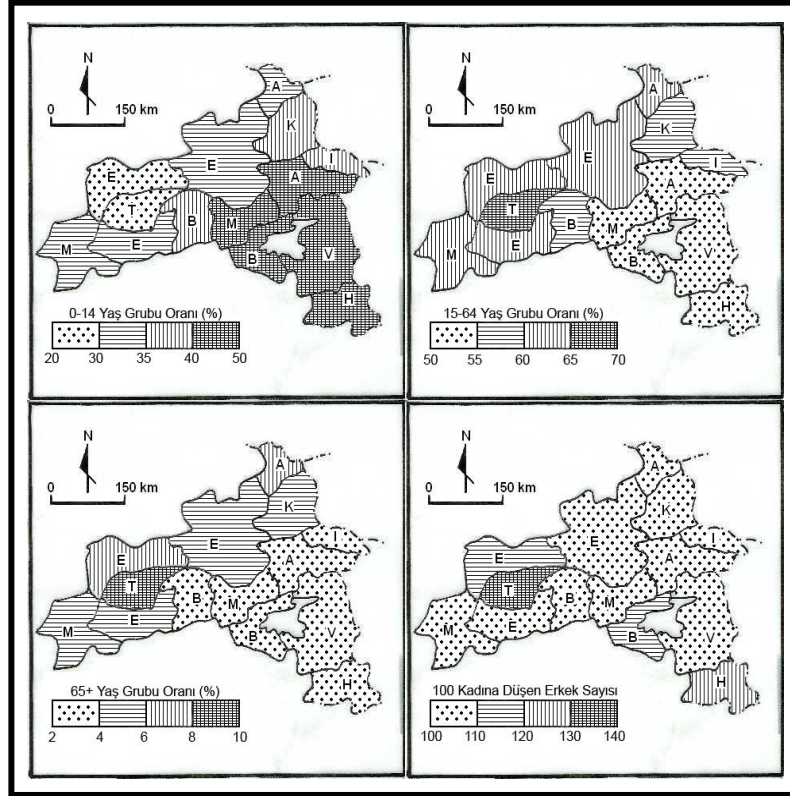
Tablo 2. Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesinde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	Yaş Grupları %		
	0-14	15-64	65+
Türkiye	29.8	64.5	5.7
Doğu Anadolu	38.2	57.5	4.3
Doğu Anadolu İl Merkezleri	33.6	63.0	3.4
Doğu Anadolu İlçe Merkezleri	37.4	59.2	3.4
Doğu Anadolu Bucak ve Köyler	41.7	53.2	5.1

Kaynak: DİE, 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu nüfusu içerisinde 0-14 yaş grubunun kalabalık oluşu (%38,2), bağımlılık oranının da yüksek gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir. 2000 yılı sayım sonuçlarına göre bölgedeki bağımlılık oranı %73,8 ile Türkiye ortalamasının (%55,1) oldukça üzerindedir.

Geniş aralıklı yaş gruplarının oranında iller düzeyinde önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Özellikle güneydeki Bingöl, Muş, Ağrı, Bitlis, Van ve Hakkâri illeri, yüksek doğum oranlarının şekillendirdiği nüfus yapılanması ile bölgenin kuzey ve batı illerinden ayrılmaktadır. Bunun yanında hızlı göçlere bağlı olarak genç nüfusu azalan ve yaşlı nüfus oranı artan Tunceli ve kısmen Erzincan illeri ise yakın gelecekte sorun oluşturabilecek nüfus yapısına sahip illerdir. İller düzeyinde 0-14 yaş aralığının oranı Tunceli’de %22, Van’da ise %47’dir. 15-64 yaş aralığı ise yine Tunceli (%69) ve Van (%50) arasında uç değerleri gösterirken, yaşlı nüfus olarak kabul edilecek 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı Tunceli’de %9, Hakkâri’de ise %2’dir. Genel bir kaide olarak yüksek doğum oranlarına bağlı aşağı yaş grupları oranı güney illerde; hızlı göçler ve düşük doğum oranlarına bağlı yukarı yaş grupları oranı ise kuzey ve batı illerde yükselmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Doğu Anadolu Bölgesinde İllere Göre Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Oranları (2000)

Doğu Anadolu nüfusunun cinsiyet yapılanmasında erkek nüfus oranının daha yüksek olduğu dikkati çeker. Bölgede erkek nüfusun %51,9 oranına karşılık, kadınların oranı %48,1 kadardır (Tablo 3). Dışarıya yoğun göç veren bir bölge olmasına karşılık, bölge genelindeki kalabalık asker nüfusun varlığı, erkek nüfus fazlalığının ortaya çıkmasında en temel etkidir. Doğumlardan başlayarak 10-14 yaş grubuna kadar devam eden erkek nüfus fazlalığı, 15-19 yaş grubunda azalmakta, 20-24 grubunda ise kadın nüfus karşısında tekrar yükselmektedir. Bu yaş grubundan sonra ise piramidin tavanına kadar bazı istisnalar dışında (45-49, 65-69) kadın nüfusun üstünlüğü söz konusudur. Dolayısıyla Doğu Anadolu nüfusunun erkek nüfus fazlalığı göstermesinde bölge dışından gelen asker ve kısmen öğrenci nüfusun yanında, 0-14 yaş aralığındaki doğumlardan kaynaklanan

erkek nüfusun fazlalığı etkili olmaktadır. Yaş yapısında 24 yaş ve üzerinden itibaren göç veren bölgenin nüfus özelliği gösterir şekilde kadın nüfus fazlalığı gözlenmektedir (Şekil 3). Cinsellik oranının iller düzeyinde dağılımında en yüksek değer 100 kadına 139 erkeğin düştüğü Tunceli’de, en düşük değer ise 100 kadına 102 erkeğin düştüğü Elazığ’da görülür (Şekil 2).

Tablo 3. Doğu Anadolu Bölgesi Nüfusunun Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	405 872	6.6	374 729	6.1	780 601	12.7
5-9	419 411	6.7	382 335	6.2	801 746	13.1
10-14	406 100	6.6	358 383	5.8	764 483	12.4
15-19	356 703	5.8	359 710	5.9	716 413	11.7
20-24	383 886	6.3	288 949	4.7	672 835	11.0
25-29	248 654	4.0	239 371	3.9	488 025	7.9
30-34	186 103	3.1	173 439	2.8	359 542	5.9
35-39	176 316	2.9	170 647	2.8	346 963	5.7
40-44	136 757	2.2	129 696	2.1	266 453	4.3
45-49	113 993	1.9	106 241	1.7	220 234	3.6
50-54	90 207	1.5	94 340	1.5	184 547	3.0
55-59	71 517	1.1	72 223	1.2	143 740	2.3
60-64	62 990	1.0	68 159	1.1	131 149	2.1
65-69	56 824	1.0	55 351	0.9	112 175	1.9
70-74	34 381	0.6	40 447	0.8	74 828	1.2
75-79	19 981	0.3	20 170	0.4	40 151	0.7
80-84	8 176	0.1	9 817	0.2	17 993	0.3
85+	6 026	0.1	7 901	0.1	13 927	0.2
Toplam	3 183 897	51.9	2 951 908	48.1	6 135 805	100.0

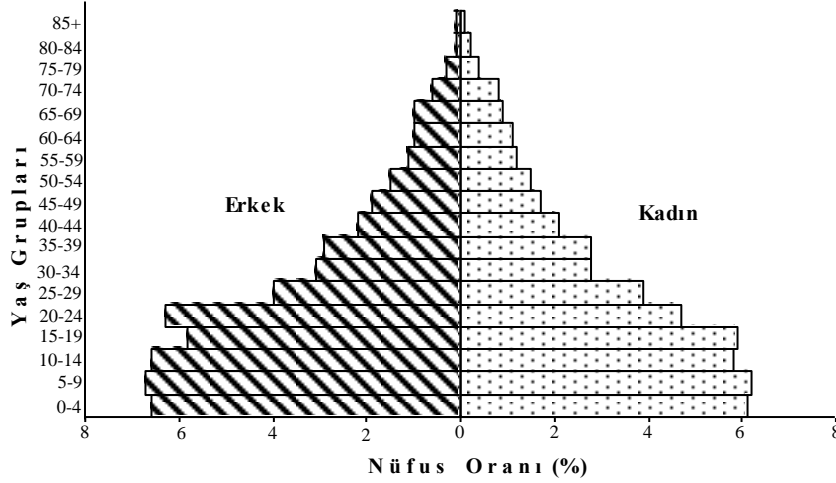
Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları.

Doğu Anadolu Bölgesindeki 14 il merkezine ait dar aralıklı nüfus gruplanmasında öncelikle dikkati çeken; doğum oranlarının giderek azalmakta oluşudur. Çocuk nüfusu meydana getiren 0-14 yaş grubu toplam nüfus içerisinde %33,6 oranında iken, 65 ve üzerindeki yaşlı nüfusun oranı %3,4 gibi oldukça düşük bir değerde kalır. 15-64 arasındaki aktif nüfusun oranı ise %63,0 olup, Türkiye ortalamasına (%64,5) oldukça yakındır (Tablo 2). Geniş aralıklı yaş gruplarının oranı il merkezlerinde iller düzeyinde önemli farklılıklar gösterir. Tunceli il merkezinde 0-14 yaş aralığındaki nüfusun oranı %24 iken, bu değer Van’da %42’ye yükselir. Buna karşılık 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı Tunceli’de %4,6, Hakkâri’de ise %2 kadardır. Genel olarak bölgenin kuzeyindeki il merkezlerinde 0-14 yaş aralığının payı düşük, 65 ve üzeri yaş gruplarının payı yüksek iken, özellikle

doğu ve güneydeki illerde yüksek doğum oranlarına bağlı 0-14 yaş aralığının oranı artmakta, 65 üzeri nüfusun oranı ise azalmaktadır (Şekil 4).

Bölgenin il merkezleri nüfus piramidi 20 yaş civarından yukarıya ve tabana doğru giderek daralmaktadır. Bu bakımdan Doğu Anadolu'daki il merkezleri nüfusu için, gelişmekte olan bölge nüfusu özelliğinden gelişen bir nüfus yapılanmasına doğru gitmekte olduğu sonucu çıkarılabilir (Tablo 4, Şekil 5). Bölgedeki il merkezleri, belirgin olmasa da çeşitli şehrsel fonksiyonların geliştiği yerleşmelerdir. Şehrsel hayat tarzının bir gereği il merkezlerinde doğum oranları giderek azalmaktadır. Bu bakımdan il merkezlerinin bağımlılık oranı (%59) bölge genelinden büyük ölçüde ayrılır. Bununla birlikte il merkezlerindeki bağımlılık oranının Türkiye genelinden (%55,1) yüksek oluşu, yerleşmelerdeki nüfus sorununun varlığını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında bölgenin yerleşik nüfusu içerisinde yer almayan kalabalık asker ve öğrenci gruplarının il merkezlerinde bulunduğu göz önüne alınırsa, bağımlılık oranının bu yerleşmelerde daha yüksek olacağı anlaşılır.

Bölgenin il merkezlerindeki en kalabalık nüfus grubu 20-24 yaş aralığında yer alır (%12,3). Bu durum söz konusu merkezlerin ağırlıklı bölge içerisinden olmak üzere göç aldığını gösterir. Yine Erzurum, Malatya, Elazığ ve Van gibi üniversite merkezlerine gelen öğrenci kitleleri ve ağırlıklı il merkezlerindeki asker nüfus da bu merkezlerdeki 20-24 yaş grubunun oranını artırmaktadır. Bunun yanında 25 yaştan başlayarak 29 yaş grubundan sonra mevcut nüfusun belirgin bir şekilde azalması, bölgedeki il merkezlerine çeşitli sebeplerle 20 yaş civarında gelen nüfusun kısa süre içerisinde bölgeden ayrıldığını göstermektedir.

Şekil 3. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Nüfus Piramidi (2000)

Doğu Anadolu il merkezlerindeki toplam nüfusun %52,1'i erkek, %47,9'u ise kadınlardan meydana gelir. 0-4 yaş grubunda başlayan erkek nüfus üstünlüğü, aralıksız olarak 60 yaş seviyesine kadar devam eder. Bu yaştan sonra ise kadın nüfus fazlalığı söz konusudur. Bu durum kuşkusuz ortalama insan ömründe ülkemiz genelinde kadınların önde olmasından kaynaklanır. 60 yaş ve altındaki erkek fazlalığı hizmet fonksiyonu başta olmak üzere, bu yerleşmelerdeki çeşitli kentsel fonksiyonların varlığı ile açıklanabilir. 20-24 yaş aralığı il merkezlerinde en kalabalık grubu oluşturmanın yanında, belirgin erkek nüfus fazlalığı ile dikkati çeker (Tablo 4, Şekil 5). Bu gruptaki toplam nüfusun %58'i erkektir. Kuşkusuz bölge illerinin doğu sınırında veya sınıra yakın oluşu, bölgenin stratejik önemini artırmıştır. Erzincan ve Malatya gibi ordu merkezlerinin yanında hemen bütün il merkezlerinde asker nüfus önemli bir yoğunluk oluşturur. Örneğin Tunceli il merkezinde erkek nüfus 20-24 yaş grubundaki nüfusun %79'unu Erzincan'da %70'ini, Hakkâri'de %65'ini ve Ardahan'da %73'ünü meydana getirmektedir. İl merkezlerinde 100 kadına düşen erkek sayısı ise Tunceli'de en yüksek (142), Elazığ'da ise en düşük (100) değerdedir. Tunceli dışında Erzincan (133), ve Ardahan'daki (142) yüksek cinsellik oranları, merkezlerdeki asker nüfus varlığı ile ilgilidir. Malatya (102), Elazığ

göstermesi bakımından önemlidir (Tablo 5, Şekil 7). Bölgenin ilçe merkezlerindeki geniş aralıklı yaş grupları oranının illere göre dağılımında iller düzeyinde önemli farklılıklar görülür. 0-14 yaş aralığının oranı Tunceli ilçe merkezlerinde %25, Ağrı ilçe merkezlerinde %44, 15-64 yaş aralığının oranı Tunceli ilçe merkezleri %69, Ağrı ilçe merkezleri %53, 65 ve üzeri nüfusun oranı ise Tunceli %6, Van %2,2 şeklinde uç değerleri meydana getirmektedir. Toplam nüfusta olduğu gibi ilçe merkezlerinde de doğu ve güney illerde aşağı, batı ve kuzey illerde ise yukarı yaş gruplarında nüfus yoğunlaşması söz konusudur (Şekil 6).

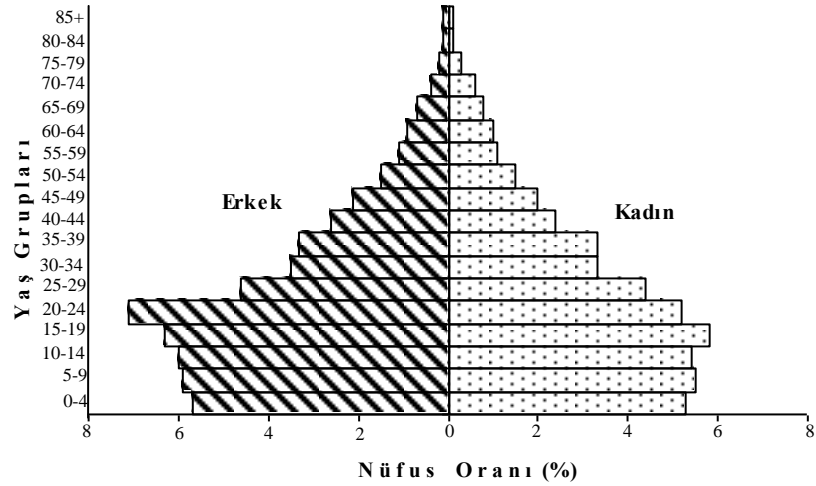
Tablo 4. Doğu Anadolu Bölgesi İl Merkezleri Nüfusunun Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	108 137	5,7	101 030	5,3	209 167	11,0
5-9	111 282	5,9	104 013	5,5	215 295	11,4
10-14	113 164	6,0	102 032	5,4	215 196	11,3
15-19	119 707	6,3	109 484	5,8	229 191	12,1
20-24	134 873	7,1	98 740	5,2	233 613	12,3
25-29	86 580	4,6	84 467	4,4	171 047	9,0
30-34	67 203	3,5	62 967	3,3	130 170	6,9
35-39	62 635	3,3	62 057	3,3	124 692	6,6
40-44	50 108	2,6	46 370	2,4	96 478	5,1
45-49	39 082	2,1	37 639	2,0	76 721	4,0
50-54	29 337	1,5	28 583	1,5	57 920	3,1
55-59	20 723	1,1	20 077	1,1	40 800	2,1
60-64	16 585	0,9	18 164	1,0	34 749	1,8
65-69	13 983	0,7	14 284	0,8	28 267	1,5
70-74	8 219	0,4	10 691	0,6	18 910	1,0
75-79	4 643	0,2	5 347	0,3	9 990	0,5
80-84	1 781	0,1	2 572	0,1	4 353	0,2
85+	1 444	0,1	2 244	0,1	3 688	0,2
Toplam	989 486	52,1	910 761	47,9	1 900 247	100,0

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Dar aralıklı yaş gruplarında en kalabalık nüfus kitlesini meydana getiren 20-24 yaş grubu (%13,7) il merkezlerinde olduğu gibi, doğudaki ilçe merkezlerinde de asker nüfusun önemli sayılabilecek bir sayıda olduğunun delilidir. İlçe merkezlerindeki 50 yaş üzeri nüfusun %9,6 gibi düşük oranda kalması; daha çok ülkemizdeki ortalama insan ömrünün düşük olması ile ilgilidir. Doğu Anadolu Bölgesindeki ilçe merkezlerinde bağımlılık oranı yerleşmelerin fonksiyonel özelliklerini yansıtır niteliktedir. İlçe merkezleri bölgede çoğunlukla il ve köyler arasında kısmen kırsal, kısmen kentsel

özellik gösteren idarî merkezlerdir. Bu bakımdan nüfus yapılanması da köyler ve iller arası özelliktedir. İlçe merkezlerinin bağımlılık oranı (%69) il merkezlerinden (%59) yüksek, köylerden (%87,9) düşüktür.

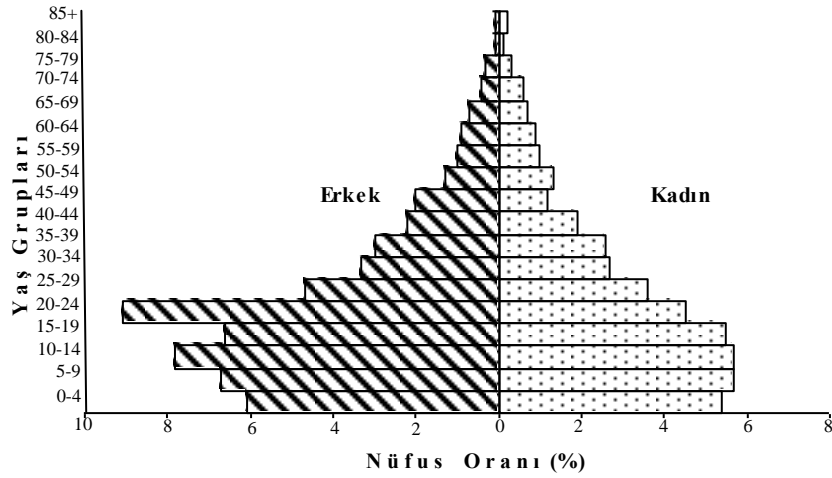
Şekil 5. Doğu Anadolu Bölgesi İl Merkezleri Nüfus Piramidi (2000)

Tablo 5. Doğu Anadolu Bölgesi İlçe Merkezleri Nüfusunun Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	82 101	6.1	73 722	5.4	155 823	11.5
5-9	90 218	6.7	77 737	5.7	167 955	12.4
10-14	105 905	7.8	77 965	5.7	183 870	13.6
15-19	89 901	6.6	74 399	5.5	164 300	12.1
20-24	124 112	9.1	61 199	4.5	185 311	13.7
25-29	64 142	4.7	48 411	3.6	112 553	8.3
30-34	44 706	3.3	36 151	2.7	80 857	6.0
35-39	40 203	3.0	35 207	2.6	75 410	5.6
40-44	30 107	2.2	25 351	1.9	55 458	4.1
45-49	27 364	2.0	16 149	1.2	43 513	3.2
50-54	17 644	1.3	17 197	1.3	34 841	2.6
55-59	13 436	1.0	13 228	1.0	26 664	2.0
60-64	11 923	0.9	11 775	0.9	23 698	1.7
65-69	9 833	0.7	9 322	0.7	19 155	1.4
70-74	6 093	0.4	7 503	0.6	13 596	1.0
75-79	3 460	0.3	3 414	0.3	6 874	0.5
80-84	1 525	0.1	1 678	0.1	3 203	0.2
85+	1 139	0.1	2 328	0.2	3 467	0.3
Toplam	763 812	56.3	592 634	43.7	1 356 446	100.0

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

geliştiği bu yerleşmeler, kırsal yerleşmelerden göç almaktadır. Bunun yanında bölge dışından gelen asker nüfus ta Doğu Anadolu'daki ilçe merkezlerinde erkek nüfus oranını artırmaktadır.

Şekil 7. Doğu Anadolu Bölgesi İlçe merkezleri Nüfus Piramidi (2000)

İlçe merkezlerindeki cinsellik oranı Tunceli (164) ve Malatya (112) arasında değişir. Ardahan (147), Kars (142 ve Hakkâri (150) illerinin ilçe merkezlerinde de 100 kadına düşen erkek sayısı bir hayli yüksektir (Şekil 6).

İlçe merkezlerinde kadın-erkek eşitsizliğinin en belirgin olduğu yaş grubu 20-24 yaş aralığıdır. Bu gruptaki toplam nüfusun (185.311) %67'si erkek, %33'ü ise kadındır (Tablo 5). Bu yapılanma her şeyden önce ilçe merkezlerindeki asker nüfus varlığından kaynaklanır. Ağrı (Patnos %62, Doğubeyazıt %70), Bingöl (Adaklı %84, Yayladere %90, Kiğı %87), Bitlis (Mutki %72), Kars (Akyaka %79, Sarıkamış %86), Tunceli (Hozat %91, Nazımiye %90, Ovacık %93, Pülümür %74), Van Başkale %81, Gürpınar %81) ve Ardahan (Çıldır %83, Göle %80) illerine bağlı bazı il merkezlerinde 20-24 yaş grubundaki erkek nüfus fazlalığı oldukça belirginleşmektedir. Hatta Hakkâri'ye bağlı Şemdinli'de %90 olan 20-24 yaş grubundaki erkek nüfus oranı, Çukurca ilçe merkezinde %95 ile en yüksek seviyeye ulaşır.

Doğu Anadolu Bölgesindeki bucak ve köyler nüfusunun dar aralıklı yaş yapısını gösteren piramit tavadan tabana doğru düzenli bir şekilde genişleyen yapısı ile gelişmekte olan bir alanın nüfus özelliğindedir (Şekil 9). Toplam nüfusun %29'unun 0-9 yaş aralığında yer alması, bölgede yaşanmakta olan eğitim, sağlık ve istihdam gibi sorunların varlığını koruyacağını gösterir. Başka bir ifade ile aşağıdan gelen nüfus artarak devam ettiğinden, kamu yatırımları da giderek daha fazla nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik boyutta gerçekleşmelidir. Aksi halde bölgeden dışarıya yaşanmakta olan göç hareketi ve beraberinde büyük şehirlerdeki sosyoekonomik problemler devam edecektir.

Tablo 6. Doğu Anadolu Bölgesi Bucak ve Köyler Nüfusunun Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	215 634	7.5	199 977	6.9	415 611	14.4
5-9	217 911	7.6	200 585	7.0	418 496	14.5
10-14	187 031	6.5	178 386	6.2	365 417	12.7
15-19	147 095	5.1	175 827	6.1	322 222	11.2
20-24	124 901	4.3	129 010	4.5	253 911	8.8
25-29	97 932	3.4	106 493	3.7	204 425	7.1
30-34	74 194	2.6	74 321	2.6	148 515	5.2
35-39	73 478	2.6	73 383	2.5	146 861	5.1
40-44	56 542	2.0	57 975	2.0	114 517	4.0
45-49	47 547	1.7	52 453	1.8	100 000	3.5
50-54	43 226	1.5	48 560	1.7	91 786	3.2
55-59	37 358	1.3	38 918	1.4	76 276	2.6
60-64	34 482	1.2	38 220	1.3	72 702	2.5
65-69	33 008	1.1	31 745	1.1	64 753	2.2
70-74	20 069	0.7	22 253	0.8	42 222	1.5
75-79	11 878	0.4	11 409	0.4	23 287	0.8
80-84	4 870	0.2	5 567	0.2	10 437	0.4
85+	3 443	0.1	3 329	0.1	6 772	0.2
Toplam	1 430 599	49.7	1 448 513	50.3	2 879 112	100.0

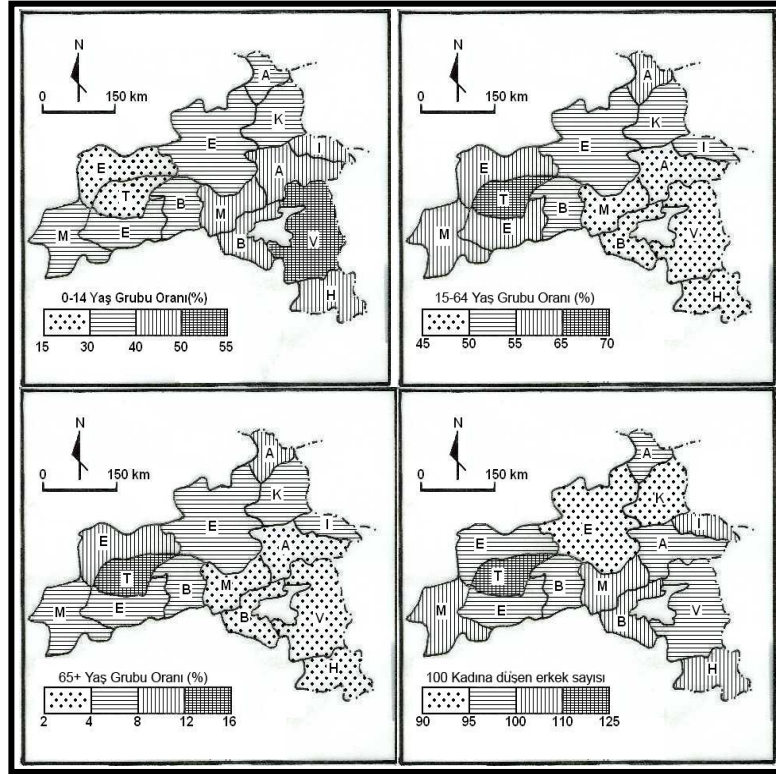
Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu Bölgesi bucak ve köylerine ait nüfus piramidinde tabanın giderek genişlemesi, doğum oranlarının da yüksekliğinin bir göstergesidir. Bölgenin bucak ve köylerinde 1989 yılı itibariyle toplam doğurganlık hızı %6 olup, bu oranın iller düzeyinde büyük farklılıklar göstereceği kesindir. Nitekim kırsal nüfusun büyük ölçüde azaldığı ve dinamik nüfus yerine yaşlı nüfus gruplarının ortaya çıktığı Tunceli ve Erzincan gibi illerde köylerdeki doğum oranları il ve ilçe merkezlerinden

düşüktür. Bölge genelinde yüksek seviyede devam eden doğurganlık hızı, ailelerin geleneksel anlamda çocuğu ekonomik bir güç olarak görme zihniyetinin devam ettiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Kuşkusuz sağlık hizmetlerinin istenen seviyede olmadığı bölgede aile plânlaması ile ilgili faaliyetlerin de yetersizliğini burada belirtmek gerekir.

Bölge köylerindeki toplam nüfusun %41,7'si 0-14 yaş gurubunda yer alırken, aktif nüfusu oluşturan 15-64 yaş grubunun payı %53,2, 65 ve üzerinin ise %5,1'dir (Tablo 2). Bu nüfus özelliği bölgede ortalama insan ömrünün düşük olduğunu göstermenin yanında, özellikle çocuk ve genç gruba yönelik yatırımların son derece önemli olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Nüfusun yarısından fazlasının (%52,8) 20 yaş altında yer alması, bu sorunun önemli bir göstergesidir. Bununla birlikte, 20 yaş civarından sonra nüfus gruplarının hızla azalma eğilimine girmesinden, bölge kırsalındaki gençlerin askerlik görevi sonrası veya evlilik devresinde bucak ve köylerden dışarıya göç ettikleri anlaşılır.

Bölgenin bucak ve köylerindeki nüfusun geniş aralıklı yaş gruplarına dağılımı oransal olarak farklılıklar göstermektedir. Bucak ve köylerde 0-14 yaş grubunun oran olarak en yüksek olduğu il %52,3 ile Van iken, bu yaş grubunun oranı Erzincan köylerinde %27'ye, Tunceli ili bucak ve köylerinde ise %18'e kadar gerilemektedir. Bucak ve köylerde 15-64 yaş aralığının oranı Tunceli (%67) ve Van (%45) arasında değişirken, yaşlı nüfus olarak değerlendirilen nüfusun oranı Tunceli ili bucak ve köylerinde %15'e yükselmekte buna karşılık Hakkâri ve Van illerinin köylerinde %2,2'ye kadar gerilemektedir. Muş (%2,9), Bitlis (%2,8) ve Ağrı (%3) köylerinde de yaşlı nüfus oranı düşük iken, Erzincan (%10,6) ve Ardahan (%8,7) ise bu oranın yüksek olduğu illerdendir (Şekil 8).

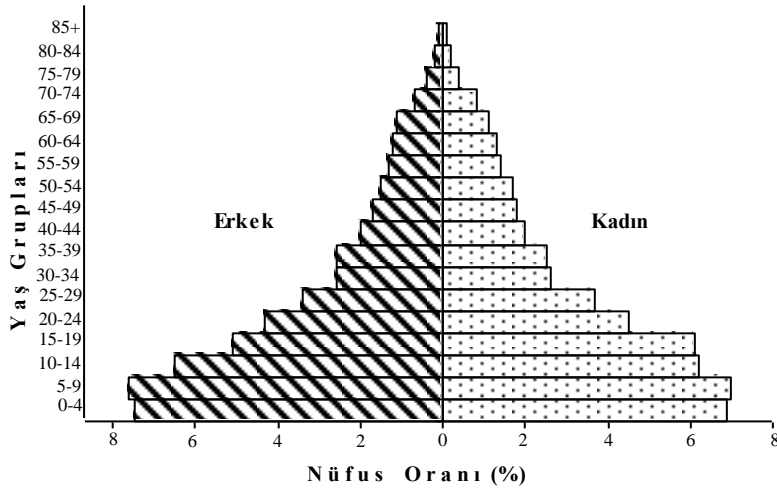
Şekil 8. Doğu Anadolu Bölgesinde İllerin Bucak ve Köylerine Göre Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Oranları (2000)

Doğu Anadolu Bölgesinin köyleri bağımlılık oranı bakımından gelişmekte olan bölgelerin nüfus özelliğindedir. Köyler genelinde %87,9 olan bağımlılık oranı, özellikle 0-14 yaş grubundaki çocuk nüfusun fazlalığından (%41,7) kaynaklanmaktadır (Tablo 2, Şekil 9).

Doğu Anadolu Bölgesi köylerinde toplam nüfusun (2.879.112) %49,7'si erkek, %50,3'ü kadın olup, bu haliyle göç veren bölge nüfus özelliğindedir. Ancak yaş gruplarına göre baktığımızda cinsiyet yapılanmasında farklılıklar olduğu görülür. Doğumlarla başlayan erkek nüfus fazlalığı, 15 yaşa kadar devam etmekte ancak 15-30 yaş aralığında kadın nüfus fazlalığı (%53 kadın, %47 erkek) ortaya çıkmaktadır. Bu yaş grubundan sonra 45'li yaşlara kadar dengeli olan cinsiyet yapılanmasında

45-49 yaş grubundan sonra bazı istisnalar dışında yine kadın nüfus fazlalığı söz konusudur (Tablo 6, Şekil 9).

Bölge köylerinde 100 kadına düşen erkek sayısı Kars (94) ve Tunceli (122) illeri arasında değişir. Erzurum, Kars, Ardahan, Erzincan, Elazığ, Bingöl, Ağrı ve Van illerine bağlı köylerde cinsellik oranı 100'ün altındadır (Şekil 8). Bölge köylerinden dışarıya yoğun olarak gerçekleşen göçler, nüfusun cinsiyet yapısının en temel belirleyicisi durumundadır.

Şekil 9. Doğu Anadolu Bölgesi Bucak ve Köyler Nüfus Piramidi (2000)

Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi temelde fizikî coğrafyanın ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle sosyoekonomik açıdan Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinden biridir. Türkiye arazilerinin yaklaşık olarak %21'ini (163 bin km²) meydana getiren Doğu Anadolu Bölgesinde gerek doğu-batı, gerekse kuzey-güney doğrultusunda ortam şartları büyük ölçüde farklılaşır.

Türkiye'de son yıllarda şehirleşme ve beraberinde doğum oranlarındaki azalmaya bağlı olarak, nüfus yapılanmasında çocuk ve genç nüfusun payı giderek azalma eğilimindedir. Özellikle sağlık koşullarının iyileşmesinin bir sonucu, ortalama insan ömrü yükselmekte ve yaşlı nüfus

toplam nüfus içerisindeki payını her geçen gün artırmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi bir çok alanda olduğu gibi nüfus yapılanması bakımından da Türkiye'den ayrılır. Nitekim Türkiye nüfusunun tabanındaki belirgin daralma Doğu Anadolu Bölgesinde aynı derecede gelişmemektedir. Kaldı ki bölgenin doğu ve güneyindeki illerinde doğurganlık oranı oldukça yüksek seviyededir.

Bölgede çocuk oranına bağlı yüksek olan bağımlılık oranı, demografik yatırımların payının artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle 15-64 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranının artacağı göz önüne alındığında; ortaya çıkacak işgücü potansiyelinin toplumsal ve ekonomik gelişmeye olumlu katkı sağlayabilecek nitelikte olması yönünde tedbirler alınmalıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde nüfus yapılanması bakımından önemli farklılıklar dikkati çeker. Bir genelleme yapılacak olursa; bölgenin tamamında köylerden şehirlere doğru hızlı göç hareketi yaşanmaktadır. Bununla birlikte, özellikle doğum oranları bölgenin doğu ve güney kesiminde oldukça yüksek gerçekleşirken, kuzey ve batıda doğum oranları düşmekte ve özellikle kırsal kesimde yaşlı nüfus oranı giderek artmaktadır. Bu bakımdan doğum oranlarının azalmasına bağlı bazı illerde yaşlanma sorunu gelecekte konuşulacak konulardan birisi olacaktır. Örneğin; köylerden şehirlere göç olgusunun hızlı gerçekleştiği, ancak doğumların nüfusu desteklemediği illerin kırsalında yaşlı nüfus oranı hızla artmaktadır. Ardahan ili köylerinde 50 yaş üzerindeki nüfus toplam nüfusun %21,5'ini, Erzincan'da %23,5'ini ve Tunceli'de %27,4'ünü meydana getirirken, doğum oranlarının hâlâ oldukça yüksek olduğu Van'da 50 yaş üzerindeki nüfus toplam nüfusun %7,7'sini, Hakkâri'de ise %6,7'sini oluşturmaktadır.

Bölge içerisinde nüfusun yaş yapılanmasında ortaya çıkan bu çelişki, bölge genelinde nüfusun hemen her kesiminde müdahale edilmesi gereken sorunların bulunduğunu gösterir. Nüfusu yaşlanma eğiliminde olan illerde yaşlı nüfusa yönelik çeşitli sosyal ve sağlık imkânlarının geliştirilmesi gerekir. Nitekim çoğunlukla eğitimsiz olan bu gruptaki nüfus, çocukları göç hareketine katıldığı için bir çok ihtiyacını karşılamada yetersizdir. Bölgedeki

uzman sağlıkçılarla yaptığımız görüşmelerden, çocukları göç eden yaşlı nüfus için, *hastane ile ev arasında bir işleve sahip* sosyal kurumlara ihtiyaç duyulmaya başlandığı ve bu sorunun giderek önem kazanacağı anlaşılmaktadır. Çocuk nüfus oranları yüksek seviyede olan illerde ise öncelikle sağlık koşullarının iyileştirilmesi, aile plânlamasına yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılması ve anne babaların eğitimi, çözüm bekleyen temel nüfus sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölge nüfusunun yaş gruplarında 20'li yaşlardan itibaren ortaya çıkan belirgin bir daralma öncelikle bölgede istihdam olanaklarının yetersizliğini gösterir. Buradan bölge nüfusunun evlenme çağında veya askerlik sonrasında göç hareketine katıldığı anlaşılır. Göç veren bölgelerimizdeki bu sorunun hem göç veren hem de göçün yöneldiği alanlarda çok ciddi sosyoekonomik sorunlara neden olduğu düşünülürse, öncelikle bölgedeki potansiyel kaynakların harekete geçirilerek istihdam olanaklarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi nüfusu içerisinde cinsiyet oranının birbirine yakın değerler göstermesi, kuşkusuz yoğun göç veren bölgelerin cinsiyet yapılanması ile çelişmektedir. Ancak bucak ve köylerdeki kadın nüfus fazlalığı belirttiğimiz nüfus yapılanmasını açıkça ortaya koymaktadır. Bölge genelinde erkek nüfus oranının düşmemesi, sürekli ikâmetgahı bölgede olmayan, çeşitli nedenlerle bölgede birkaç yıl bulunan nüfus gruplarından kaynaklanır. Bölgenin sınır özelliği ve uzun yıllardan beri etkili olan terör olayları, asker nüfusun sayıca fazla olmasına neden olmakta ve bu durum bölge genelinde erkek nüfus miktarını artırmaktadır. Aynı şekilde konut standartlarının düşük oluşu, sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerin yetersizliği, memurların ailelerini yanlarına almadan bölgeye ferdi olarak gelmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu özellikteki erkek nüfus fazlalığı da cinsiyet yapılanmasında erkek nüfus lehine bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinde nüfusun yaklaşık yarısı (%49,9) 0-19 yaş arasında yer alır. Bu nüfus yapılanması ile Doğu Anadolu, diğer bölgelerden çok daha fazla müdahaleye ihtiyaç duyan bir bölge durumundadır. Genç ve

dinamik nüfus yapılanması, çeşitli yatırımlar gerçekleşmeden hem sosyal hem de ekonomik sorunların ortadan kaldırılmasının çok güç olacağı izlenimini vermektedir. Sağlık ve eğitim başta olmak üzere bölgeye yönelik çeşitli sosyal hizmetler, nitelik ve nicelik bakımından yeniden düzenlenmelidir. Bunun yanında bölgenin en önemli sorununu oluşturan istihdam eksikliği en aza indirilmelidir. Uzun yıllardan beri tartışılan Doğu Anadolu Projesi (DAP) bölgede henüz olumlu bir etki yapmamıştır. Oldukça geniş bir alanı oluşturan Doğu Anadolu Bölgesinde iller hatta ilçeler düzeyinde belirgin ortam farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bölgeye yönelik kalkınma yaklaşımlarında ortamın nüfus yapısı da dahil olmak üzere, coğrafi özellikleri göz önüne alınarak plânlamalar iller düzeyinde ve yerel ölçekte yapılmalıdır.

NOTLAR

- ¹ YÜCEŞAHİN, M. M., 1996, *Türkiye’de İllere Göre Cinsiyet Oranları*, Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:5, Ankara, s. 267,268.
- ² TOROS, A., ve diğ. 1997, *Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre, DPT*, s. 5.
- ³ TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 2002., *Beşeri Coğrafya, (İnsan, Kültür, Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul*, s.285-292.
- ⁴ TANDOĞAN, A., 1994, *Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon*, s. 61.
- ⁵ TÜMERTEKİN, E., 1994, *Beşeri Coğrafyaya Giriş, İstanbul Üniv. Yay. No: 3819, Edebiyat Fak. Yay. No:246, İstanbul*, s. 177.
- ⁶ DOĞANAY, H., 1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yay:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul*, s.165.
- ⁷ KOCAMAN, T., 2002, *Plan Nüfus Projeksiyon Yöntemleri, DPT, Ankara*, s. 11. (www.ekutup.dpt.gov.tr/nufus/kocaman/projeksi)
- ⁸ ÖZGÜR, E. M., 1999, *Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı, Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:7, Ankara*, s. 159.
- ⁹ TÜMERTEKİN, E., 1994, a.g.e., s. 178.
- ¹⁰ Bilindiği üzere Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin bazı ilçe ve köyleri komşu bölge içerisinde kalırken, benzer şekilde komşu bölge ilçe ve köyleri de bölgede bulunabilmektedir. Örneğin; çoğunluğu Akdeniz Bölgesindeki Kahramanmaraş’ın Afşin ve Elbistan gibi ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesinde yine geniş bir kesimi Doğu Anadolu’daki Erzurum’un kuzeydeki Narman, Tortum, Oltu ve Olur ilçeleri ise Karadeniz’de kalmaktadır. Yine Şırnak il merkezi Doğu Anadolu Bölgesinde, il nüfusunun ağırlığını oluşturan Silopi ve Cizre ilçeleri ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Dolayısıyla coğrafi bölge sınırları ile il sınırlarının çakışık olmayışı çeşitli istatistik verilerin derlenmesini güçleştirmektedir. Çalışmamızda DİE verileri değerlendirilmeye alındığından ve adı geçen kurum Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunu 14 ilden ibaret (Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan, Iğdır, Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl, Bitlis, Muş, Van, Hakkâri ve Ağrı) kabul ettiğinden bölge nüfusu olarak belirtilen bu 14 ilin toplam nüfusu göz önünde bulundurulmuştur.
- ¹¹ DOĞANAY, H., 1997, a.g.e., s. 166.

¹² TÜMERTEKİN, E., 1994, a.g.e., s. 177.

¹³ KARABULUT, Y., 1989, Karadeniz Bölgesi Nüfusu, (II: Kırsal), Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, s. 149.

¹⁴ DPT., 2000, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Mevcut Durum ve Analizi, Cilt I, Ankara, s.4.

¹⁵ TÜSİAD; 1999, Türkiye'nin Fırsat Penceresi (Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri), TÜSİAD Yay. T/99, İstanbul s.62..

¹⁶ DPT., 2000, a.g.plan, s.44.

¹⁶ ÖZGÜR, E. M., 1998, Türkiye Nüfusu, GMC Basın Yayın, Ankara, s.84.

KAYNAKÇA

- DİE., 2002, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Elazığ, Malatya, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Van, Muş, Bingöl, Tunceli, Bitlis, Hakkâri İlleri.
- DOĞANAY, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yay:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul.
- DPT., 2000, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Mevcut Durum ve Analizi, Cilt I, Ankara.
- KARABULUT, Y., 1989, Karadeniz Bölgesi Nüfusu (II: Kırsal), Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Ankara.
- KOCAMAN, T., 2002, Plan Nüfus Projeksiyon Yöntemleri, DPT, Ankara.
- ÖZGÜR, E. M., 1998, Türkiye Nüfusu, GMC Basın Yayın, Ankara.
- ÖZGÜR, E. M., 1999, Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı, Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:7, Ankara.
- TANDOĞAN, A., 1994, Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- TOROS, A., ve diğ. 1997, Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre, DPT. Ankara.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 2002., Beşeri Coğrafya, (İnsan, Kültür, Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1994, Beşeri Coğrafyaya Giriş, İstanbul Üniv. Yay. No: 3819, Edebiyat Fak. Yay. No:246, İstanbul.
- TÜSİAD; 1999, Türkiye'nin Fırsat Penceresi (Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri), TÜSİAD Yay. T/99, İstanbul.
- YÜCEŞAHİN, M. M., 1996, Türkiye'de İllere Göre Cinsiyet Oranları, Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:5, Ankara.
- www.ekutup.dpt.gov.tr/nufus/kocamant/projeksi (2002).

The Sex and Age Structure of the Population in the Eastern Anatolia Region
